

промисловості призвів до принципової зміни структури економіки країни, водночас здійснюючи суттєво впливаючи на всі сфери життя російських підданих.

Маневруючи між промисловим та аграрним курсом, самодержавство тим самим гальмувало загальний процес розвитку країни. При цьому економічна політика, у тому числі й протекційні митні заходи, в умовах пореформеної доби не завжди досягали своїх цілей. Брак продуманої та твердої економічної програми дій, архаїчність законодавства, невідповідний склад адміністрації, загальнополітична й загальнокультурна ситуація в країні – ось такі перепони на шляху розвитку капіталістичного господарства. Феодальний характер політичної влади заважав сформуватися розвиненій буржуазній культурі та капіталістичному ладу. Курс економічної політики уряду хитало зі сторони в сторону на розсуд правлячої верхівки. У таких умовах торгово-промислові кола позбавлялися можливості економічного розрахунку та прогнозування, без яких були неможливі великі промислові проекти. Держава взяла на себе стільки функцій ринку, що російська економіка не була ринковою в повному розумінні цього терміна. Такий підхід до соціально-економічних процесів у Російській імперії у другій половині XIX – на початку XX ст., а також очевидна взаємообумовленість влади й капіталу потребують подальших досліджень.

УДК 94(480*7)“1860/1900”

ВПЛИВ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ НА РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВОСТІ ФІНЛЯНДІЇ

Д. В. Ковальов

(Національний гірничий університет, м. Дніпропетровськ)

Досліджено значення впливу фінського національного відродження (фенноманства і шведоманства) на розвиток місцевої промисловості в другій половині XIX ст.

Ключові слова: Велике князівство Фінляндське; рух фенноманів; рух шведоманів; промисловість; фінляндська автономія.

The article defines the meaning of the Finnish national revival for the development of local industry in the second half of the nineteenth century.

Key words: the Grand Duchy of Finland; the Fennoman movement; the Svecoman movement; industry; the Finnish autonomy.

Постановка проблеми. Фінляндія є своєрідним еталоном західної демократії й “скандинавського соціалізму”, що поєднує економічне процвітання з соціальними гарантіями. Досвід успіху фінляндського суспільства в XX ст. цікавий тим, що до 1917 р. Фінляндія, як і Україна, була частиною Російської імперії. Тому важливо звернення до історії створення та розвитку фінляндської промисловості в часи самодержавного гноблення, що було зумовлене національним відродженням другої половини XIX ст., як прикладу для сучасної України, аби спробувати віднайти ключ до становлення “українського економічного дива”.

© Д. В. Ковальов, 2015

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день історичні дослідження, присвячені питанням національного відродження у Фінляндії та його впливу на розвиток місцевої індустрії, становлять значну кількість наукових статей та монографій, створених винятково фінськими істориками. Серед них можемо виділити Ѓорана фон Бонсдорфа¹, Тапіо Гелена², Іівара Кяйвярйяненна³, Матті Клінге⁴ та Осмо Юссілу⁵. Загальну ситуацію в сфері розвитку промисловості та торгівлі у Великому князівстві Фінляндському досліджено в роботах істориків Петрозаводського університету Вільяма Похльобкіна⁶, Арві Лайдіненна⁷ та Лева Суні⁸. Незважаючи на це, дослідження впливу фінського національного відродження на розвиток місцевої промисловості для вітчизняних істориків є актуальним як ніколи.

Мета статті – дослідити роль активних представників фінського національного відродження другої половини XIX ст. у створенні комфортних умов для розвитку фінляндської промисловості.

Виклад основного матеріалу. Друга половина XIX ст. – час реформ і перетворень у Російській імперії. Змінилися суспільна структура, держава, право. Звичайно, становлення нового соціально-економічного устрою неминуче мало пройти тривалий шлях, і доба реформ, відкрита Олександром II, стала лише першим кроком на ньому. Реформи дозволили вивести країну з глибокої кризи і дали потужний поштовх капіталістичному розвитку без серйозних потрясінь і соціальних катаклізмів. Водночас вони не були доведені до логічного завершення і не увінчались конституційною реформою.

Поразка Росії в Кримській війні стала також поворотним пунктом і в історії Фінляндії. Новий російський імператор і великий князь фінляндський, починаючи з 1863 р., дозволив регулярно скликати станова-представницький законодавчий орган автономії – фінляндський Сейм. Завдяки цьому протягом наступних 40 років у Фінляндії сформувалась власна політична система з партіями та політичними дебатами, які стосувались передусім мовного питання, модернізації суспільства та правового статусу країни у складі

¹ *Bonsdorff G. von.* Leo Mechelin 1839–1914: Helsingin herra, valtiollinen vaikuttaja ja Suomi-kuvan luoja. – Helsinki : Helsingin kaupungin museo, 1989 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.urhoklubi.net/images/Historia/Mechelin/File0003k2.pdf>

² *Helen T. Mechelin, Leo* // Suomen kansallisbiografia, osa 6. – Helsinki : Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2005. – S. 614–618 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vapaasana.net/artikkelit/2006/01/leo-mechelin-sata-vuotta-maailman-ensimm-ist-demokratiaa>

³ *Кяйвярйянен И.* Русско-финляндские экономические отношения в XIX – начале XX веков // Вопросы истории Европейского Севера. – Петрозаводск, 1976. – № 17. – С. 134–139.

⁴ *Клинге М.* Имперская Финляндия. – СПб. : Колокол-пресс, 2005.

⁵ *Юссіла О., Гентіля С., Неваківі Ю.* Від Великого Князівства до сучасної держави: Політична історія Фінляндії від 1809 р. / пер. з фін. М. Гаутала, В. Пилипенко. – К. : УНІСЕРВ, 2002.

⁶ *Похлебкин В.* СССР – Финляндия: 260 лет отношений. 1713–1973. – М. : Международные отношения, 1975.

⁷ *Лайдінен А.* Развитие капитализма в промышленности Финляндии (вторая половина XIX в.). – Л. : Наука, 1979; *его же.* Социально-экономические реформы 50–70-х годов XIX века в Финляндии. – Л. : Наука, 1982.

⁸ *Суні Л.* Финляндско-русские торговые отношения во второй половине XIX в. (1858–1885) // Ученые записки Тартуского государственного университета. – Тарту, 1963. – Вып. 135. – С. 48–61; *его же.* Очерк общественно-политического развития Финляндии (50–70-е годы XIX в.). – Л. : Наука, 1979.

Російської імперії. Суспільні реформи призвели до економічного зростання і прискореної індустріалізації, що збільшила географічну та соціальну мобільність населення.

Фінляндський Сейм у 1863–1900 рр. ухвалив майже 200 законів, більшість із яких підготували ґрунт для формування громадянського суспільства та розвитку фінляндської версії капіталізму. В процесі значної роботи викристалізувалося 2 конкурентних політичних угруповання: фенномани (фінські патріоти) і шведомани (буржуазні ліберали). Їхні лідери почергово задавали тон у Сенаті – вищому урядовому і судовому органі Великого князівства Фінляндського. Підтримку фенноманам надавали насамперед селяни й лютеранське духівництво, а шведомани спиралися на дворянство й бюргерство. Представники станів, що засідали у Сеймі, ухвалювали рішення незалежно один від одного, а тому між ідейно-політичними угрупованнями часто виникали розбіжності. Погляди різних станів щодо численних важливих питань визначались вузькими груповими інтересами. Метою фенноманів була загальна фінізація всього суспільного життя країни: фінська мова мала стати провідною у всіх сферах громадського життя автономії, а не тільки в побуті⁹. Таких цілей не поділяли шведомани, вважаючи забаванки своїх опонентів необґрунтованими й небезпечними; свою політичну позицію вони мотивували тим, що, мовляв, шведська мова – берегиня західноєвропейського культурного спадку, а також гарант тісних контактів зі Скандинавією¹⁰.

З 1860-х рр. лідером фенноманів став філософ і публіцист Юган-Вільгельм Снелльман, після Кримської війни призначений професором Гельсінгфорського університету; протягом 1863–1868 рр. він обіймав посаду віце-голови фінляндського Сенату¹¹. Снелльман активно демонстрував лояльність до імператора Олександра II і у відповідь отримував підтримку царської влади в реалізації своєї програми переходу до державної фінської мови у фінляндській автономії. Урядовці з Санкт-Петербурга, вочевидь, не врили, що фінська мова колись зможе дорости до такого рівня, однак побоювалися, що домінування шведської в громадському житті Фінляндії сприятиме проникненню небезпечних політичних впливів зі Швеції. Отже, підтримуючи – неодноразово навіть дуже активно – рух фенноманів, російська влада мала на меті замінити шведську мову російською і зробити її офіційною мовою Фінляндії.

Важливо наголосити, що обидва ідейно-політичні угруповання – як фенномани, так і шведомани – керувалися винятково патріотичними й національними почуттями, хоча основною ареною їхньої полемічної боротьби були не Сейм чи Сенат, а Гельсінгфорський університет і Фінське літературне товариство¹². Як перші, так і другі сперечалися про те, що саме могло б стати найприйнятнішим для Фінляндії, аби уникнути в подальшому поглинання фінляндської автономії Російською імперією та її культурою, як це сталося в Польщі після січневого повстання 1863 р.¹³ У політичному сенсі це був реформізм із домішками радикалізму.

⁹ *Клинге М.* Имперская Финляндия. – С. 213.

¹⁰ Там же. – С. 220.

¹¹ Сто замечательных финнов. Калейдоскоп биографий = 100 suomalaista pienoiselämäkertaа venäjäksi / ред. Т. Вихавайнен (Т. Vihavainen); пер. с финск. И. Соломеща. – Хельсинки: Общество финской литературы (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura), 2004. – С. 593.

¹² *Юссіла О., Гентіля С., Неваківі Ю.* Від Великого Князівства до сучасної держави ... – С. 201.

¹³ Там само. – С. 202.

Засновник ідей шведоманства, публіцист Аксель-Улоф Фреуденталь у 1860-х рр. висунув теорію, згідно з якою фінляндці, які спілкуються шведською та фінською мовами, являють собою два різні народи; при цьому він вважав, що шведськомовні належать до вищої раси¹⁴. Таким чином, ідеологія руху шведоманів стала ідеологією політичної еліти фінляндської автономії – титулованого шведськомовного дворянства. Основною метою шведськомовної меншини було збереження існуючого порядку речей у країні, тоді як фенноманство відображало прагнення зберегти лише державний зв'язок (при певному розвитку автономних інститутів) із Російською імперією. Виходячи з таких позицій, шведська орієнтація у Фінляндії стала синонімом опозиції до політичної системи Росії. Тому шведомани були змушені вести війну на два фронти – проти царизму і фенноманів, які, на їхню думку, послаблювали духовну здатність Фінляндії протистояти подальшій інкорпорації до Російської імперії. У площині законодавства та юриспруденції шведомани наголошували на значенні шведських законів XVIII ст. і шведської культурної спадщини загалом, адже без цього не відбулося б і фінського національного відродження.

Тим часом уже до 1860-х рр. скромна за потужністю промисловість Фінляндії, представлена лісопильними заводами і підприємствами чорної металургії з відносно примітивними технологіями виробництва, розпочала свій шлях потужної модернізації. Окрім індустріалізації, вже в другій половині XIX ст. зароджувалися процеси лібералізації економіки, на що вплинули, зокрема, й зростання національної самосвідомості та створення державних інститутів у Фінляндії. Процес індустріалізації фінляндської автономії відбувався переважно за рахунок експорту. Попит на внутрішньому ринку був обмежений, що перешкоджало створенню стимулів для переходу до широкомасштабного виробництва. Економіка Великого князівства Фінляндського, що починала інтенсивно розвиватись, в основному фінансувалась за рахунок внутрішнього місцевого капіталу (заможних фенноманів та шведоманів), а обмежені іноземні інвестиції надходили через торговельні дома Швеції, Данії, Пруссії (Німеччини) та Великої Британії. Хоча промисловість в основному належала місцевим підприємцям, усе виробництво було пов'язане із зарубіжними ринками збуту. Левову частку експорту Фінляндії становили товари лісової промисловості, і велика частина внутрішнього капіталу була накопичена завдяки зовнішньоторговельним операціям; при цьому поживлення економічної активності було засноване на зростанні експорту.

На хвилі реформізму і лібералізації економічного життя у Фінляндії на початку 1870-х рр. на політичну арену виходить послідовник ідей шведоманства і наступник Фреуденталю в якості політичного лідера буржуазних лібералів Леопольд-Генрік-Станіслав Мехелін. Народився Лео Мехелін 24 листопада 1839 р. у провінційному портовому містечку Фредріксгамн (Гаміна) в заможній дворянській шведській родині¹⁵. Протягом 1872–1904 рр. він був депутатом фінляндського Сейму, а в 1882–1890 обіймав одну з керівних посад у Сенаті, де завідував питаннями фінансів, торгівлі та промисловості¹⁶. Окрім політичної та публіцистичної діяльності в якості провідного ідеолога та лідера шведоманів, протягом 1870–1890-х рр. Мехелін займався і підприємницькою діяльністю. У 1886 р. у своєму оглядовому памфлеті “*Précis du droit public du grand-duché de Finlande*” (“Короткий опис публічного права Великого князівства Фінляндського”) він намагався розкрити сутність форми врядування та адміністрації Вели-

¹⁴ *Helen T. Mechelin, Leo.* – S. 615.

¹⁵ Сто замечательных финнов. – С. 384.

¹⁶ Там же. – С. 386.

кого князівства Фінляндського як окремої від Росії держави¹⁷. Невдовзі цей памфлет вийшов у російському перекладі. Публікація і галас навколо памфлету Мехеліна стали прологом до вже назрілої фінсько-російської мовно-політичної кризи, яка у 1899 р. переросла у відкритий конфлікт і ще тривалий час, аж до 1917 р., впливала на політичне життя Фінляндії. Мехелін доводив, що, хоча Фінляндія об'єднана з Росією реальним союзом, але це не повинно заважати їй користуватися повною самостійністю в сфері внутрішнього самоврядування¹⁸. Хоча Мехелін і був політичним опонентом Снелльмана, проте визнавав, що у фінській народній культурі важливий образ селянина-індивіда, який є першопрохідцем і одночасно наділений надлюдськими можливостями. В реакційних імперських колах, зокрема серед чорносотенців та октябристів, ім'я Мехеліна було синонімом фінляндського самостійництва, а також зради інтересів Росії. На твір Мехеліна звернули увагу і в Європі, де фактично вперше заговорили про "фінляндську державність" та відкрили для себе цю маленьку країну.

Окрім політичної й публіцистичної діяльності, Мехелін долучився до створення загальновідомої в майбутньому телекомунікаційної корпорації "Nokia". Ця компанія була створена у 1865 р. спочатку як целюлозна фабрика на березі річки Таммеркоскі в центрі міста Таммерфорс (Тампере) за кошти місцевого гірничого інженера Кнута-Фредріка Ідестама¹⁹. Фабрика "Nokia" першою у Фінляндії розпочала виробництво якісного паперу. Вже у 1868 р. Ідестам вклав кошти в побудову другої фабрики у селищі Нокія за 15 км на захід від Таммерфорса на березі річки Нокіанвірта, яка була найкращим ресурсом для виробництва гідроелектроенергії²⁰. В 1871 р. Ідестам за допомогою свого близького друга Лео Мехеліна перетворив фірму на повноцінну компанію західноєвропейського зразка, перейменувавши її на акціонерне товариство "Oy Nokia Ab"²¹. Під цією назвою компанія відома й досі. Протягом 1875–1885 рр. Ідестам залучив Мехеліна як акціонера-юриста, котрий мав вирішувати складні нормативно-процесуальні питання, тоді як сам засновник налагоджував торговельні зв'язки. У 1887 р. Мехелін запропонував компаньйонові розширити бізнес компанії "Oy Nokia Ab" до масштабного, а не локального виробництва електроенергії та кабелів²². Проте такі інноваційні плани Мехеліна розходилися з ідеями самого Ідестама, який не бажав розширення профілю свого дітища поза вироблення целюлозно-паперової продукції. У 1896 р. Ідестам через хворобу був змушений відійти від управління "Oy Nokia Ab", і місце президента компанії посів Мехелін, який зміг прищепити свою ідею щодо виробництва електроенергії акціонерам²³. Починаючи з 1902 р., виробництво електроенергії, завдяки інноваційному мисленню Мехеліна, стало одним із головних напрямів діяльності компанії²⁴.

Як відомо, історією рухають як фортуна, так і збіг обставин. Іще з середини XVII ст. Фінляндія експортувала продукцію лісової промисловості до країн Західної Європи, а вже наприкінці XIX ст. пишно розцвіла торгівля зі Стокгольмом та Берліном.

¹⁷ *Bonsdorff G. von. Leo Mechelin 1839–1914. – S. 305.*

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ *Pipping H. Suomen talouselama. – Helsinki, 1947. – S. 230.*

²⁰ *Ibid. – S. 231.*

²¹ *Лайдинен А. Развитие капитализма в промышленности Финляндии. – С. 88.*

²² *Pipping H. Suomen talouselama. – S. 232.*

²³ *Ibid. – S. 234.*

²⁴ *Ibid.*

У містах прискореними темпами відбувалась індустріалізація, що різко збільшило попит на продукцію фінляндської промисловості. Зовнішні зміни мали велике значення, але не могли стати основою індустріалізації. Були необхідні внутрішні реформи, які б сприяли впровадженню нових технологій і створенню відповідної інфраструктури. У другій половині XIX ст. експортними операціями переважно займались торговельні дома заможних дворян-шведоманів з Обу (Турку) та Улеборгу (Оулу)²⁵. В той же час представники руху фенноманів, які переважно належали до селянства і міської буржуазії, займались мануфактурною працею та виробництвом товарів першої необхідності в селах Тавастегуської та Куопіоської губерній²⁶. Торговельні дома стали брати все більшу участь у виробництві пиломатеріалів; при цьому основною сферою їхньої діяльності лишалися морські вантажоперевезення і торгівля. Вони мали капітал, досвід роботи в галузі зовнішньої торгівлі та необхідні зв'язки. Саме через це економічне зростання у Фінляндії протягом 1860–1900-х рр. було вищим за середньоєвропейське. Однак до 1890-х рр. воно мало переважно екстенсивний характер і було засноване на збільшенні чисельності робочої сили.

Основу конкурентоспроможності Фінляндії в період індустріалізації у 1860–1900-х рр. та її активного виходу на західні ринки склали багаті природні ресурси (ліс, деревина) і відносно дешева робоча сила. Хоча Фінляндія не володіла великими покладами таких важливих на той час ресурсів, як вугілля чи руда, проте деревина була першочерговою статтею фінляндського експорту до початку Першої Світової війни. Щодо використовуваних технологій, то Фінляндія відставала від своїх європейських сусідів. Країна вчилася на практиці й була змушена підвищувати ефективність свого виробництва, щоб досягти успіху на європейських ринках.

У 1860–1880-х рр. радикально зросло значення лісової промисловості. Обсяг виробництва пиломатеріалів і його рентабельність зростали відповідно до розвитку в Центральній Європі будівельної галузі, експансія якої найбільше відчувалася у 1870–1890-х рр.²⁷ Найважливішим нововведенням у лісовій індустрії стали парові пили. З огляду на невибагливість щодо розташування й невисокі інвестиційні кошти, їх можна було ставити будь-де: і на узбережжі, і в інших вигідних місцях із відповідною інфраструктурою. Парова машина не була новим винаходом, однак місцева влада, побоюючись винищення лісів, забороняла її застосування у лісовій промисловості аж до 1867 р.²⁸ Зміні курсу в цій галузі сприяла не лише лібералізація економіки, а й усвідомлення того, що фінляндських промисловців можуть обійти конкуренти з сусідньої Швеції. Заборону на використання парових машин у лісовій індустрії спершу скасували у Швеції (1848), а потім і в Норвегії (1860)²⁹. Причиною цього стало забруднення річок і озер у скандинавських країнах відходами лісової промисловості, яка ще працювала за стандартами XVIII ст. Понад половину прибутків від дедалі більшого експорту деревини одержували власники лісів, здебільшого середні і великі селянські господарства. Притік капіталу полегшив перехід останніх до виробництва продуктів тваринного походження, а також сприяв механізації рільництва. Грошові надходження стимулюва-

²⁵ Суни Л. Очерк общественно-политического развития Финляндии. – С. 175.

²⁶ Там же. – С. 176.

²⁷ Pipping H. Suomen talouselama. – S. 269.

²⁸ Лайдинен А. Социально-экономические реформы 50–70-х годов XIX века в Финляндии. – С. 69.

²⁹ Там же. – С. 71.

ли попит на споживчі товари серед селян і забезпечували їм можливість надавати своїм дітям професійну освіту.

Водночас знаходила застосування й гідроенергія, за допомогою якої деревину переробляли на сировину для паперової маси. Одержану целюлозу відварювали в сульфаті, а від 1880-х рр. – у сульфаті з додаванням деяких інших хімікатів. Потім підготовлену масу завантажували у величезні папероробні машини, які висушували, пресували і, за потреби, глянцювали матеріал, перетворюючи його на папір. Згадані винаходи мали приголомшливий ефект, оскільки найважливішою сировиною у Фінляндії залишався ліс. Паперова промисловість вимагала набагато більших капіталовкладень, ніж лісова. Цей капітал наприкінці XIX ст. щораз більшою мірою надавався фінляндськими промисловими банками. До кінця 1880-х рр. провідними серед них були Об'єднаний банк Фінляндії (заснований у 1862 р.) і Скандинавський акціонерний банк (1873). У 1889 р. група підприємців-фенноманів з Гельсінґфорса заснувала Національний акціонерний банк, що став гідним конкурентом старих банків у змаганні за вигідних грошовитих клієнтів³⁰. Іншими поважними кредиторами були місцеві ощадні банки, однак вони обслуговували здебільшого приватні домашні господарства і дрібну промисловість. У Великому князівстві Фінляндському відбувалось швидке економічне і фінансове зростання.

На початку 1870-х рр. зміни торкнулись і металургійної промисловості: тут почалося широкомасштабне впровадження винайдених за кордоном прогресивних способів плавки чавуну і виготовлення заліза та сталі, як бесемерівської, так і мартенівської³¹. Технічний прогрес у фінляндській металургії давав можливість ефективніше використовувати місцеві болотні і озерні руди, що складали основну частку залізрудних запасів Фінляндії. Але з середини 1880-х рр. у металургії намітився деякий спад, викликаний несприятливими кон'юнктурними умовами на зовнішньому ринку, а також зміною митної політики царизму, наслідком чого стало введення лімітів на ввезення заліза до Російської імперії³². Проте головною причиною занепаду металургійної промисловості Фінляндії стала низька якість місцевих залізних руд.

На основі розвитку металургії значних успіхів досягло машинобудування. Сировиною для нього було в основному вироблене у фінляндській автономії залізо. Однак у зв'язку з подальшим зростанням машинобудівної промисловості, місцевого заліза вже не вистачало, і з року в рік Фінляндія змушена була збільшувати імпорт шведського та німецького заліза, сталі та інших металів. Розвиток фінляндського машинобудування був визначений збільшенням попиту на машини й устаткування в окремих галузях місцевої промисловості (деревообробній, залізничному будівництві та судноплавстві), а також поширенням використання машин у сільському господарстві й збільшенням російських та закордонних замовлень. Однак, незважаючи на порівняно великий обсяг виробництва фінляндського машинобудування в кінці XIX ст., воно не забезпечувало повністю потреби автономії в його продукції. Індустріальний розвиток і подальше зростання економіки Фінляндії змушували весь час збільшувати закордонний імпорт не тільки заліза і сталі, а й значної кількості машин і устаткування. Таким чином, металургійна промисловість і машинобудування в Фінляндії в другій половині XIX ст. досягли помітних успіхів. Однак відсутність достатньої сировинної бази стримувала їхній роз-

³⁰ Сто замечательных финнов. – С. 77.

³¹ Лайдинен А. Развитие капитализма в промышленности Финляндии ... – С. 124.

³² Суни Л. Финляндско-русские торговые отношения ... – С. 54.

виток, і тому тут не спостерігалось тих результатів, які мали лісопереробка та целюлозно-паперова промисловість.

У другій половині XIX ст. продовжувала бурхливо розвиватися текстильна промисловість Фінляндії, що вже у середині 1880-х рр. досягла значних успіхів завдяки винятково вигідним умовам експорту текстильних виробів на внутрішній російський ринок і вже тоді становила машинну капіталістичну індустрію. Варто зазначити, що за законом від 1859 р. з Фінляндії до Російської імперії був дозволений безмитний вивіз у необмеженій кількості тканин селянського виробництва, а також льняних тканин фабричного виробництва³³. Розвиток текстильної промисловості Великого князівства Фінляндського в цей час ішов по лінії технічного оснащення й подальшого розширення виробництва на головних текстильних підприємствах, що виникли ще в першій половині XIX ст. Також відбувалося будівництво близько десятка нових фабрик. Реконструкція та розширення виробництва були здійснені майже на всіх старих підприємствах, наприклад, на суконній фабриці в селищі Лійтойс, на бавовняних фабриках у містах Форсса та Обу³⁴. Найбільшою в цій галузі була “Finlayson- ja Familon-tuotemerkin alla Oy” в Таммерфорсі³⁵. Укрупнення і залучення технічного оснащення привели не тільки до помітного зростання випуску текстильних виробів, але й до поліпшення їхньої якості. Тому фінляндська текстильна продукція, як правило, отримувала високу оцінку промислових кіл не тільки Санкт-Петербурга і Москви, а й Стокгольма, Лондона, Копенгагена, Парижа та Берліна. Так, у 1870 р. на Петербурзькій промисловій виставці фабрики “Finlayson- ja Familon-tuotemerkin alla Oy” і “Forssan Tekstiili Oy” були відзначені преміями і першим місцем, а перша з них отримала золоту медаль³⁶. Продукцію фінських фабрик відзначили і на виставці в Парижі в 1878 р., де фабрика “Finlayson- ja Familon-tuotemerkin alla Oy” була нагороджена срібною медаллю³⁷.

З кінця 1870-х рр. у великих містах Фінляндії – Обу, Гельсінгфорс і Виборг (Віпурі) – виникають порцеляново-фаянсові підприємства. Серед найбільших із них слід відзначити фабрику “Arabia”, відкриту в 1874 р. в околицях Гельсінгфорса³⁸. Треба зазначити, що ця галузь промисловості до кінця XIX ст. лишалася на низькому рівні розвитку, і кошти в неї майже не вкладалися.

Зародження індустріалізації й поліпшення системи шляхів сполучення створили чудові передумови для фінляндської комерції, яка перенеслась із ринкових площ до крамничок споживчих товарів та спеціалізованих магазинів. Розвитку таких процесів дуже сприяла поява артільних крамниць та мережі продовольчо-побутових будинків, що належали товаровиробникам з ідейно-політичного кола руху шведоманів портових міст Ніколайстад (Вааса) та Бйорнеборг (Порі), а також ефективно організована гуртова торгівля, яку контролювали заможні комерсанти з Гельсінгфорсу, Обу, Виборга, Таммерфорса та Улеборга³⁹. Коли населення було забезпечене необхідними товарами, широкі верстви громадян могли дозволити собі час від часу порозкошувати чужозем-

³³ Лайдинен А. Развитие капитализма в промышленности Финляндии ... – С. 140.

³⁴ Там же. – С. 143.

³⁵ Сто замечательных финнов. – С. 68.

³⁶ Там же. – С. 69.

³⁷ Там же.

³⁸ Helen T. Mechelin, Leo. – S. 617.

³⁹ Кяйвярайнен И. Русско-финляндские экономические отношения в XIX – начале XX веков. – С. 135.

ними витребеньками: кавою, цукром, білим хлібом і топноном. Піонером у кавовій галузі у Великому князівстві Фінляндському став підприємець з Любека, швед Густав Пауліг, який заснував у Гельсінгфорсі 1876 р. компанію “Paulig Group”, пізніше реорганізовану в акціонерне товариство “Paulig Oy”⁴⁰. Спочатку його фірма займалася імпортом до Фінляндії та продажем колоніальних товарів і бакалійної сировини з Африки та Південної Америки: кави, спецій, портвейнів, коньяків, солі, борошна, цукру тощо. Від 1904 р. компанія Густава Пауліга почала займатися винятково обсмаженням кави на спеціальному складі в Гельсінгфорсі⁴¹. У 1880–1900 рр. споживання кави у Фінляндії потроїлося, а споживання цукру у 1860–1890 рр. збільшилося вдев’ятеро, тобто вранішня кава вже в 1890-х рр. увійшла до побуту фінляндців не лише серед мешканців міст, а й серед селянства⁴².

Загальним підсумком перших кроків індустріалізації у 1860–1881 рр. стало зростання валового національного продукту Озерного краю майже втричі⁴³. Звісно, цей приріст аж ніяк не рівномірно розподілявся між мешканцями Фінляндії, проте сприяв зменшенню дитячої смертності й збільшенню середньої тривалості життя. Населення Фінляндії й далі швидко зростало (протягом 1870–1890 рр. приблизно на 300 тис. осіб за десятиліття) і напередодні Першої Світової війни сягнуло близько 3 млн. мешканців⁴⁴.

Свої інтереси почала активно відстоювати фінляндська буржуазія. Як влучно зазначив лідер фенноманів Снелльман, заперечуючи ідею прихильників розвитку Фінляндії тільки як аграрної країни, “...Фінляндія повинна думати про вітчизняну промисловість і працювати на її користь з тієї простої причини, що за сучасної цивілізації в Європі жодна країна не може мати розвиненого землеробства без власних мануфактур і заводів, а жодна держава без цього не може досягти високого рівня добробуту та культури ...”⁴⁵

Однак швидкий підйом фінляндської економіки став можливий тільки після скасування кріпацтва в Російській імперії. Буржуазні реформи, які з 1861 р. започаткував Олександр II, відкрили широкий простір для зростання продуктивних сил, прискорили процес завершення промислового перевороту і остаточного утвердження капіталістичного способу виробництва на всій території держави, від Варшави і Гельсінгфорса до Хабаровська і Петропавловська-Камчатського. Таким чином, розвиток промислового капіталізму в Російській імперії був неможливим без постійного розширення сфери свого панування і без “колонізації” нових земель, мав великий вплив на економічне життя національних окраїн. І Фінляндія не стала винятком: вона ставала частиною світового господарства, а в економічному плані дійсно утвердила свою автономію, навіть незалежність; особливо це стосувалося вибору економічних партнерів та ринків збуту.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Проведений комплексний аналіз джерел та вивчення широкого кола наукової літератури з досліджуваної проблеми дозволяє зробити висновок про те, що, незважаючи на найтісніші економічні зв’язки Фінляндії з рештою частин Російської імперії,

⁴⁰ Pipping H. Suomen talouselama. – S. 369.

⁴¹ Ibid. – S. 370.

⁴² Ibid.

⁴³ Кяйвярайнен И. Русско-финляндские экономические отношения в XIX – начале XX веков – С. 138.

⁴⁴ Там же. – С. 139.

⁴⁵ Сто замечательных финнов. – С. 603.

саме розвиток національної економіки був визначальним чинником налагодження зовнішніх зв'язків Великого князівства Фінляндського “за межами” Російської імперії і основою зміцнення його міжнародно-правового статусу. Структура економіки Фінляндії сформувалась під впливом торговельних відносин як з Російською імперією, так і з іноземними державами: Швецією (яка до 1905 р. перебувала в персональній унії з Норвегією), Данією, Німеччиною і Великою Британією. Жорстка конкуренція на західних ринках стимулювала розвиток виробництва у Фінляндії і поліпшення якості виробленої продукції, завдяки чому експортні поставки Фінляндії на європейські ринки постійно збільшувались, сприятливим чином позначаючись на її економічному становищі.

Незважаючи на те, що період індустріалізації в Фінляндії описується в науковій літературі досить поверхово й ілюструє далеко не всі сторони процесів, що відбувалися, все ж на основі наявного матеріалу можна зробити деякі висновки, необхідні для подальшого порівняльного аналізу автономної Фінляндії та Російської імперії. Немає сумніву в тому, що експорт промислових товарів із Фінляндії й зовнішня торгівля були рушійними силами індустріалізації країни. Підвищений попит на товари фінляндського експорту збільшував потік грошових коштів, які оживляли внутрішню економічну діяльність і суспільну дискусію між двома ідейно-політичними рухами – шведоманами і фенноманами. Однак обмежений внутрішній ринок не сприяв розвитку широкомасштабного промислового виробництва, а вузька спеціалізація викликала необхідність нарощування експорту. Саме через це серед мешканців Великого князівства Фінляндського існувало чітке розуміння того, що їхня батьківщина не може диктувати правил гри, а повинна пристосовуватись до потреб основних ринків. Разом із тим, як аутсайдер в індустріалізації, Фінляндія мала можливість використовувати технології, розроблені в інших країнах.

Одночасно з процесом індустріалізації і підйомом промислового виробництва відбувалось зростання національної самосвідомості в суспільстві, що стало потужним стимулом для розвитку національної економіки та зміцнення економічних основ фінляндської автономії. В результаті індустріалізації кардинально змінилася структура суспільства. Керівництво Великого князівства Фінляндського (Сейм і Сенат) спрямовувало свої зусилля на те, щоб місцеві підприємці могли конкурувати в умовах лібералізованого ринку. Однак роль держави в економічному розвитку фінляндської автономії була досить сильною. Одним із основних гальм зростання економіки була слабка транспортна інфраструктура. Як правило, будівництво залізниць, внутрішніх судноплавних шляхів і каналів, а також організація інфраструктури матеріально-технічного постачання вимагає активної участі держави. Це було очевидною необхідністю для розвитку базового економічного виробництва, тим більше, що щільність населення в країні була незначною, а сировинні ресурси поширювались по всій території.

Попри те, що в досліджуваний період у російському суспільстві беззастережно панували самодержавна монархія та її ідеологія, а ліберальна верхівка лише дуже боязко і непослідовно просувалась на шляху політичних реформ, особливості суспільно-політичного, економічного та культурного розвитку і реформування Фінляндії в складі Російської імперії в другій половині XIX ст. дають можливість простежити, які конкретні практичні кроки робила царська влада у Фінляндії в руслі дотримання автономного статусу Великого князівства. Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що Фінляндія користувалась набагато більшою автономією у розвитку своїх зовнішньоторговельних зв'язків, ніж прийнято вважати в існуючій історіографії; при цьому протягом аналізованого періоду відбувався постійний поступальний розвиток фінляндської автономії.